

TEIGIAMŲ ALELINIŲ BŪDVARDŽIŲ IR JŲ VEDINIŲ AKTANTŲ RAIŠKA

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje aptariami vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžių: *analogiškas, ekvivalentiškas, lygus, lygiagretus, panašus, proporcingas, tapatus, tapatingas, tolygus, simetriškas, sinonimiškas, statmenas*, ir jų vedinių aktantų raiškos polinkiai. Šie dvivalenčiai būdvardžiai yra leksiniai reciproakai, kitaip – aleliniai predikatai.

Būdvardžių aktantų semantinė apibrėžtis priklauso nuo tarpusavio situacijos dalyvių interpretavimo, t. y. nuo to, kuris situacijos dalyvis (dalyviai) pasirenkamas atskaitos tašku. Tai atliepia reciprokinį (monadinių resp. diadinių) konstrukcijų vartojimą. Tais atvejais, kai atskaitos tašku pasirenkami visi tarpusavio situacijos dalyviai, monadinėse konstrukcijose pasakomi subjektu, tarpusavio santykis gali būti aktualizuojamas ir specifikuojamas su subjekto vardininku koreferentiškais reciprokiniais žymekliais. Semantiniai tarpusavio santykio parametrai ir mutuantų kaip uždaros grupės suvokimas daro įtaką reciprokinį konstrukcijų pasirinkimui. Reciprokine anafora aktualizuojamas kiekvienas dalyvis atskirai (*Jonas ir Marytė panašūs vienas į kitą; Abudu panašūs vienas į kitą*), tarpusavyje ar *tarp savęs* – uždara dalyvių grupė (*Jie panašūs tarpusavyje; tarp savęs*).

Monadinėse konstrukcijose dvivalenčio būdvardžio valdiniai pasakomi subjektu einančiu daiktavardžio arba įvardžio daugiskaitos vardininku (*Jiedu yra panašūs*), dviem daiktavardžio ar įvardžio vardininkais, sujungtais *ir* (*Jonukas ir Marytė yra panašūs*), arba daiktavardžio ar įvardžio vardininku su prielinksniu *su* ir įnagininko konstrukcija (*Jonukas su Maryte yra panašūs*).

Būdvardžio valdinys, diadinėse konstrukcijose einantis netiesioginiu objektu, žymimas pagal tris vyraujančias strategijas: naudininku (*lygus, lygiagretus, statmenas, tapatus* ir pan.), prielinksniu *į* su galininku (*panašus*) arba prielinksniu *su* ir įnagininku (*vienodas*). Naudininką renkama pagal kalbos ekonomiško dėsni.

Vediniai iš būdvardžių išlaiko pamatinio žodžio inherentinę tarpusavio reikšmę ir valentingumą.

Ypatybės pavadinimų arba ypatybės turėtojų konstrukcijose valdiniai gali likti implikuoti. Ypatybės turėtojų konstrukcijose priklausomojo dėmens sintaksinis būtinumas yra mažesnis.

Iš monadinių konstrukcijų padarytose ypatybės pavadinimo konstrukcijose subjektas žymimas kilmininku (*jų panašumas (jie yra panašūs); Jonuko ir Marytės panašumas (Jonukas ir Marytė yra panašūs)*)

arba kilmininku ir prielinksnio su ir įnagininko konstrukcija *Jonuko su Maryte panašumas* (*Jonukas su Maryte yra panašūs*)). Su monadinių konstrukcijų subjektu darybiškai susijęs ypatybės pavadinimų priklausomasis dėmuo reiškiamas ir prielinksnio *tarp* su kilmininku konstrukcija (*panašumas tarp jų, Jonuko ir Marytės, buvo akivaizdus* (*jie, Jonukas ir Marytė, yra panašūs*)). Tokia prielinksnio *tarp* konstrukcija perimta iš lokatyviųjų konstrukcijų (plg. *Laiškas yra (guli) čia, tarp išmėtytų daiktų, tarp rašiklio ir knygos; Tarp jų, Jonuko ir Marytės, panašumo yra (juose panašumo yra)*). Lokatyviojo prielinksnio *tarp* nominalizacijose vartojimui įtaką daro gramatiniai ir semantiniai veiksniai: sintaksinis junginio išplėtimas, kategorinė priklausomųjų dėmenų raiška, mutuantų aktualizavimo pobūdis.

Dėl kiekybiškai negausių DLKT duomenų sunku apibendrinti būdvardinių daiktavardžių priklausomojo dėmens, atliepiančio pamatinio būdvardžio netiesioginį objektą, žymėjimo polinkius. Būdvardinių veiksmažodžių netiesioginio objekto raiška vienur sutampa su pamatinio būdvardžio valdinio, einančio netiesioginiu objektu, žymėjimu (*panašus į ką – panašėti į ką; vienodas su kuo – (su)vienodėti su kuo*), kitur gali skirtis arba skiriasi nuo jo (*panašus į ką – supanašėti su kuo, lygus kam (su kuo) – susilyginti su kuo; tapatus kam (su kuo) – (su)tapatėti su kuo*). Skirtingam žymėjimui įtaką daro būdvardinio veiksmažodžio veikslas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: į subjektą orientuotas alelinis predikatas, būdvardis, būdvardinis vedinys, aktantas, reciprokinė konstrukcija, morfosintaksinė raiška.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

loreta@lki.lt